

**«Вам живеє слово сказать хотіла б я на спомин чулий»:
спогади Олени Пчілки**

У статті розглянуто спогади Олени Пчілки про М. Старицького, М. Драгоманова, Лесю Українку, І. Франка. Увагу зосереджено на об'єктно-суб'єктному типі мемуаристики, що передбачає поєднання мемуарного портрета з автобіографією, істотну авторську присутність і настанову на відтворення об'єктивного змісту історичних подій. Минуле тут розгортається не лише як низка хронологічних подій і фактів у біографії того, про кого згадують, але і як погляд крізь час, звернений у майбутнє до нащадків, які й повинні оцінити зроблене попередниками. Висловлено думку, що спогадувач через особу спогадуваного проявляє себе (моральні цінності, риси характеру, вчинки). З'ясовано, що мемуари Олени Пчілки уперше окреслюють родинний простір Драгоманових-Косачів, їхні фамільні зв'язки і традиції, містять біографічний коментар, характеристику епохи і людей.

Ключові слова: спогади, спогадувач, мемуаристика, біографія, автобіографія, пам'ять, родина.

У національному літературознавстві останнього десятиліття значно посилюється інтерес до мемуаристики родини Косачів. Опубліковано листування Лесі Українки [6] та видано спогади про письменницю [15]. Вперше оприлюднено і прокоментовано художньо-документальну спадщину Михайла Косача [7]. На часі робота над документалістикою О. П. Драгоманової-Косач¹ і про неї, бо до сьогодні цей складник української культурної пам'яті залишається розпорошеним, а окремі матеріали й досі зберігаються лише у рукописах. Увесь цей фактаж важливий для повної інтелектуальної біографії Олени Пчілки, яка, за словами О. Забужко, «наколи б була написана, могла б замінити собою цілий посібник з історії української культури останньої чверти ХІХ – початку ХХ ст.» [2, с. 427].

¹Вагомими для означеної теми є публікації: Сташенко Н. «Але душа авторська може теж цікава річ для історика письменства...»: перша біографічна замітка Олени Пчілки: до історії публікації // Леся Українка і сучасність: зб. наук. пр. Луцьк: Волин. нац. у-т ім. Лесі Українки, 2009. Т. 5. С. 449–474; Пчілка Олена. «Золоті дні золотого дитячого віку...»: автобіографічний нарис / упоряд., підгот. текстів, передм. та приміт. Л. Мірошніченко, А. Ріпенко. Київ: Веселка, 2011. 79 с.

«Прожите й пережите» розгортається Оленою Пчілкою не лише в хронологічному контексті минулого («Я так давно живу на світі, – писала вона 1928 року в «Автобіографічному нарисі», – прожила стільки різних періодів, знала так багато людей, – між ними й дуже видатних, – що коли б я схотіла писати просторо, то прийшлося би писати цілі томи!» [13, с. 13]), але і як погляд крізь час, звернений у майбутнє до нащадків, які й повинні гідно оцінити і зберегти те, що визначає культурну пам'ять – «взаємодію сучасного з минулим у певних соціокультурних контекстах» [1, с. 10].

Спогади неможливі поза активним особистим *Я* спогадувача, який, за В. Топоровим, «мислить, говорить, робить» [16, с. 136]. Отож, автор спогадів завжди присутній у спогадуваному, і саме цією властивістю скористаємося, опрацьовуючи лише незначну частину мемуарного наративу Олени Пчілки, а саме її спогади про М. Старицького [9], М. Драгоманова [10], Лесю Українку [5; 8; 11; 14; 15], І. Франка [12].

Спогади «М. П. Старицький (Памяти товарища)» Олени Пчілки, датовані 25 квітня 1904 р. й того ж року опубліковані на сторінках «Київської старовини» [9]. Очевидно, що емоційне потрясіння від утрати товариша-однодумця (М. Старицький помер 14 (27) квітня 1904 р. – *Т. Д.-Т.*), перейшло в моральний обов'язок передати майбутнім поколінням життєву історію того, хто «вірою і правдою» служив українській справі: «Если эту задачу беру на себя именно я, то это объясняется тем, что мне не только хочется сделать общее определение деятельности М[ихаила] Петровича, но также сообщить те биографические сведения о нем, которые могут мне быть известны за многие годы (за целый 40-летний период!) нашей близкой, товарищеской дружбы. Я не могу иначе выразиться, так как, помимо той симпатии, которую возбуждала во всех знавших М[ихаила] П[етровича] светлая личность его, – сама дружба моя с М[ихаилом] П[етровичем] возникла на почве литературной и в продолжении всего указанного времени была тесно скреплена именно товариществом, то есть тесным общением наших писательских интересов, которые одинаково занимали, волновали наши души и были неразрывно связаны с нашим посильным литературным трудом. Сама жизнь складывалась так, что постоянно сближала нас, если даже случалось, что обстоятельства бросали нас в разные стороны. Поэтому мой

очерк деятельности М[ихаила] П[етровича] неизбежно будет переплетён моими личными воспоминаниями [9, с. 2].

Цитоване увиразнює особливу рису авторки – щирість, через яку її спогади набувають сповідального характеру й зберігають найменші, але такі важливі деталі взаємин (від заочного знайомства до останньої розмови).

Без перебільшення, М. Старицький був ідейним організатором багатьох національних громадських і літературних справ, які розпочалися у другій половині ХІХ ст. Олена Пчілка характеризує різні грані його таланту, що розкрилися у поезії, прозі, драматургії, перекладах, видавничих і редакторських проектах, організації українського театрального життя. Та особливі коментарі стосуються «літературного духу», яким М. Старицький наснажував «молодих» авторів. Серед тих, до кого він ставився «с большим вниманием и любовью, восторгался их стихами, пропагандировал их, читая другим, как бы хвалясь ими» [9, с. 33], були і її діти – Михайло Обачний, Леся Українка, Олеся Зірка. Творчу молодь, яка збиралася на свої літературні забави в оселях Старицьких, Лисенків, Косачів, Кониських, він називав «нащадками» і тішився, що «справа наша не пропала», молоді ж визнавали його «учителем» [9, с. 33].

З-поміж численних культурних заходів, до яких долучився і М. Старицький, Олена Пчілка згадує відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві 1903 року. Вона у деталях відтворює атмосферу події, і, головне, настрої свого побратима: «Живо вспоминается мне величественная фигура Михаила Петровича, как он еще в первое утро торжеств, выделяясь из многочисленной толпы, стоял у самого помоста, где происходило молебствие, по окончании котрого упал покров и появился ярко облитый светом памятник нашего «батька», нашего славного земляка Котляревского! Для одной этой минуты стоило приехать... Михаил Петрович сиял, глядя на памятник в лице поэта» [9, с. 41].

Життєві випробування підірвали здоров'я М. Старицького: серцева недуга поглиблювалася, а «сознание было полное, творческая мысль работала, хотя и провидя скорый конец...» [9, с. 42]. Та найбільше авторці спогадів хочеться розказати, що щирим, добрим, чуйним, відвертим Старицький був завжди, щохвилино. В особливих деталях мемуаристка згадує їхню останню зустріч : «... на самый Велькдень, на первый день, мы с мужем пошли проведать

Старицких, застали Михаила Петровича в столовой, с гостями. Он целый вечер сидел с нами, много говорил, даже шутил. Дочь Людмила разливала чай. Михаил Петрович некоторое время любовался ею, потом вдруг сказал – “Славна дытына!” и, взявши, поцеловал ее руку» [9, с. 42].

Як ретельний біограф, Олена Пчілка фіксує не лише дати й події. Вона зберегла у своїх спогадах слова тих, хто був присутній і на похороні письменника. «Мне кажется, – пишет Ольга Петровна, – что лучшими словами были те, которые после отпевания, неожиданно раздались еще в церкви, – они исчерпывали все: отец Михаил Вишневецкий, священник церкви Благовещения, сказал над гробом Михаила Петровича Старицкого: «История даст суд над всеми делами его, суд истинный. Он любил родину, любил родное слово, страдал за это, но любил; этим словом он будил самые святыя, добрые чувства в ближних своих» [9, с. 45].

Спогади Олени Пчілки можна вважати першим літературним портретом М. Старицького, в якому окреслено основні теми та ідеї його творчості, а саме: 1) «патриотическая идея: для ее воплощения находил он темы как в прошлой, так и в настоящей жизни родины»; 2) «идея народничества», – любви к родному темному люду»; 3) «идея человечности: “святое чувство” гуманного отношения к близким людям» [9, с. 48]. Окрім поетичної і прозової творчості М. Старицького, Олена Пчілка звертається й до його драматургії. На її думку, «пьесами Старицкого наша драма была решительно выведена из старого, тесного круга этнографического» [9, с. 49]. Щиро шануючи пам'ять товариша і усвідомлюючи значущість усього зробленого ним, Олена Пчілка уважала, що М. Старицький «как писатель украинский, опередил свое время, новое поколение поняло эту роль идущего впереди и дало Михаилу Петровичу почетное название – учителя» [9, с. 49].

У спогадовому наративі Олени Пчілки особливе місце належить родинному дискурсу. Історія родини відкриває широкий діапазон для різноманітних дослідницьких інтерпретацій, цікавих спостережень та несподіваних узагальнень. Сучасне українське літературознавство вже має низку фахових досліджень, присвячених роду Драгоманових-Косачів, фактографічною основою яких стали спогади Олени Пчілки. Вона прагнула щонайповніше представити фамільні зв'язки і традиції, адже у її мемуарах йшлося про рідного брата – Михайла

Драгоманова, чоловіка – Петра Косача, дочку – Лесю Українку, невістку – Грицька Григоренка (Олександру Судовщикову-Косач), водночас дорогі їй люди були помітними та знаковими постатями в історії української культури другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст.

У контексті родинного дискурсу особливий інтерес становлять «Спогади про Михайла Драгоманова» Олени Пчілки, написані на замовлення редакції журналу «Україна» і там же уперше опубліковані 1926 року [10]. У «Передньому слові» авторка коментує, що узятися до такої відповідальної праці їй «годиться уже з самої вдячності до величної пам'яті мого дорогого брата; він так багато зробив і для мене особисто: коли-б не він, все життя моє минуло б зовсім по іншому... Однакова доба, одна сем'я, багато всяких інших обставин і зв'язків єднають моє життя з Михайлом. Можливо, що мої спогади виправлять деякі хибні відомості, подані в біографіях М. Драгоманова, писаних людьми чужими, значно молодшими, людьми іншого життєвого поля, не досить обізнаними з життєвими обставинами того чи іншого давнішого часу. Можливо й інше: що хтось, читаючи мої спомини, знайде «зайві речі», зайві «дріб'язки». Нехай не здивує! Я тієї думки, що інколи одно чиєсь речення, або якась подробиця не менш ясує певну постать, чи подію, ніж інша довша розповідь, або докладне свідоцтво» [10, с. 39].

За задумом Олени Пчілки, спогади про М. Драгоманова повинні представити родинне середовище, правдиві біографічні свідчення та історичну добу. Структурно ж це увиразнилося у трьох розділах: «Рід», «Оточення і хатня наука», «У полтавських школах».

Розпочавши з опису таких рідних для усіх Драгоманових краєвидів Гадяча на Полтавщині («У більшому будинку, що стоїть повернений причілком до тихої, невеличкої вулички, омаяний давніми шовковицями та акаціями – народився Михайло Драгоманов; тут, у сьому дворіщі на високій горі, виростав він, проходив свої дитячі літа» [10, с. 38]), мемуаристка розгортає історію власного роду, ті традиції династичного виховання, що передавалися від покоління до покоління («В нашій Драгоманівській сем'ї збереглась пам'ять про те, що пращур нашого роду був заволока з Греччини, по національному походженню таки грек» [10, с. 39]).

З особливою любов'ю розповідає Олена Пчілка про своїх батьків – Петра Драгоманова та Єлизавету Цяцьку. Тут же робить перше уточнення, виправляє «помилку в одному значнішому життєписі

Михайла Драгоманова», про те, що «мати його була – дочка петербурзького чиновника. Це зовсім невірно» [10, с. 42].

Родинне виховання було мудрим, вдумливим, «про духовний розвиток і про початок науки, себ-то книжної науки, – дбав тато» [10, с. 49]. Ольга і Михайло Драгоманови суголосні у своїх спогадах про батьків, а особливо про Петра Драгоманова, який розвинув у них «інтелектуальні інтереси, між нами не було розладу морального й боротьби» [10, с. 53]. Взаємопошана між старшими і молодшими, уміння обстоювати власну думку не ображаючи інших – усе це було визначальним у родинному спілкуванні. І коли гімназист М. Драгоманов вступив у суперечку з інспектором, який ображав учнів, П. Драгоманов підтримав сина («Або Михайла виженуть з гімназії, або нехай батько висіче сина різками, таки тут, у Полтаві в гімназії, щоб усім учням було відомо про ту кару» [10, с. 59]) й тим самим дав своїм дітям справжній життєвий урок гідності. Життєпис М. Драгоманова Олена Пчілка доводить до його вступу в університет. Цікаво й те, що свої спогади О. Драгоманова-Косач ілюструє унікальними світлинами з родинного архіву, які публікує вперше.

«Драгоманівські традиції» Олена Пчілка зберегла й у власній родині, тому і своїх дітей виховувала «на справжніх українців». Під вдумливою материнською опікою старші – Михайло, Лариса, а згодом і Ольга, почали не лише навчання, але й чимало із того, що визначило їхні життєві інтереси та пріоритети. Подаючи 1892 р. О. Огоновському першу коротку біографію Лесі Українки і Михайла Обачного, Олена Пчілка писала: «Власне, їх біографія (коли такі молоді особи заслужують на “біографію”) єсть разом з тим доповненням і моєї життєписі. В дітей мені хотілося перелити свою душу й думки – і з певністю можу сказати, що мені се удалося» [5, с. 85]. Отож, як ніхто інший, вона знала як формувалася Леся Українка-митець. На жаль, цілісного життєпису доньки Олена Пчілка так і не встигла написати. Очевидно, на те були свої об'єктивні причини, але її документалістика переконує, що такий задум був. Про те, що О. П. Косач ретельно збирала матеріали до історії життя і творчості Лесі Українки свідчать уривки «З біографії Лесі Українки» [14], значні коментарі в «Автобіографії» [11], листування [15, с. 62–66] та спеціальна подорож до Новограда-Волинського [8]. Її безпосередній учасник Я. Мороз у статті «Косачі в Новограді-Волинському» так згадував події липня 1928 року: «Невеличке

містечко Новоград-Волинський відвідали дорогі гості. Приїхала сюди мати славнозвісної письменниці Лесі Українки – Ольга Петрівна Косач (Олена Пчілка), з дочкою Ольгою і своїми онуками, щоб ще раз побачити те місто, з яким у неї пов'язано багато приємних спогадів, щоб знову побачити розкішні краєвиди Звягельщини, які, як говорить Олена Пчілка в листі, завжди чарували її, щоб привітатись з річкою Случ і скелями, щоб оглянути ті будинки, де народилась і жила Леся Українка... Але гості приїхали не лише для того, щоб оглянути місто й околиці, а щоб сфотографувати будинки, де народилась і жила Леся Українка, а також всі місця, з якими у них пов'язано багато спогадів (ці фотографії потрібні для ювілейного видання творів Лесі Українки)» [8].

Засвідчена Я. Морозом згадка про «лист Олени Пчілки» знаходить своє підтвердження в архіві письменниці. У Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка зберігається чернетка листа (без початку і кінця) Олени Пчілки до Я. Мороза з розлогим коментарем про життя родини Косачів у Звягелі (*ВР ІЛ.–Ф. 28.– Спр. 152*), у тому ж фонді зберігається лист (датується 30 травня без зазначення року) Я. Мороза до Олени Пчілки з проханням уточнити три адреси: «1) Будинок Уварова (Житомирська вулиця), 2) Звіринська вул., 3) Завадська вулиця (будинок Завадського)» (*ВР ІЛ.– Ф. 28. – Спр. 2332*). Отож, на основі публікації Я. Мороза можемо припустити, що повна дата листа – 30 травня 1928 р.

Дозволимо собі розлоге цитування, аби зберегти всю інформативність спогаду Я. Мороза і ті враження від зустрічі з О. П. Косач, яка і в свої 79 літ залишалася енергійною, уважною навіть до побуту тогочасного студентства. «Олена Пчілка, – пише Я. Мороз, – захотіла оглянути інтернат для студентів. Студентство в інтернатах щиро вітало дорогу гостю й кожна кімната запрохувала її до себе... Старенька бабуся почувала себе бадьоро й ходила з молоддю по вулицях Новограда-Волинського, була на річці і в інших місцях, що її цікавили. Будинок, де народилася Леся Українка, за словами Олени Пчілки, мало чим відмінився так довкола, як і всередині. В ньому розположені кімнати так, як було це 60 років тому. Здивувало Олену Пчілку ще й те, що в кімнаті, де народилась Леся Українка, навіть так само стоять меблі, як було тоді» [8]. Відгукнулася О. П. Косач й на прохання молоді розповісти про старшу доньку. Спогади Олени Пчілки про життя родини у Звягелі,

поїздки з малими дітьми до с. Жабориці, їхнє захоплення історією, літературою, фольклором, праця Лесі Українки над «Лісовою піснею» назавжди закарбувалися в пам'яті тодішніх студентів Новоград-Волинського педтехнікуму [8].

Спогади Олени Пчілки про дитячі та юнацькі роки Лариси Косач детальні, емоційні, сповнені материнської любові. Звідси маємо перші враження про характер дитини: Леся – добра, спокійна, здібна до літератури та музики, «проходить все науки, что и Миша, а греческий и латинский языки даже лучше понимает, чем Миша. От, но вже “письменна та друкована буде”» [5, с. 19]. Мати формувала і заохочувала інтереси дітей до мови і літератури, історії, фольклору. «Моя хатня робота, – наголошувала Олена Пчілка, – була, так би сказати, педагогічно-літературна» [11, с. 83].

Спогади Олени Пчілки дають уявлення про коло спілкування Лесі Українки. В особливо дружніх стосунках вона була з дітьми Старицьких та Лисенків. Спільно вони організовували вечори «Плеяди», готували переклади зі світової класики, займалися літературною творчістю. Діалоги про літературу в середовищі «плеядівців» були неабияким поштовхом до пошуку нових шляхів розвитку українського письменства. Тут добрими порадиниками й учителями стали М. Старицький, М. Лисенко, М. Драгоманов.

З документалістики Олени Пчілки довідуємося про останній період життя старшої доньки. Безжальна хвороба відбирала її життєві сили, натомість мистецький талант щоразу вибухав дивовижною силою слова. Олена Пчілка зберегла у своїх спогадах історію «Боярині» Лесі Українки, яку вважала «справжньою драмою з тодішнього українського життя на тлі московського нового життя» [14, с. 93]. У спогадах матері вчувається і гордість, і вдячність за те, що саме їй донька відкрила задум твору: «Цю драму Леся читала в мене... Цю драму я й видрукувала вже після смерті Лесі в “Рідному краю”» [14, с. 93].

Саме Олені Пчілці судилося записати зі слів Лесі Українки планшкіц останнього творчого задуму: тяжко хвора, за кілька днів до смерті, «коли вже не могла й пера до рук взяти», вона надиктувала зміст поеми, ніби то був неоціненний скарб, який треба негайно передати в надійні руки [15, с. 67]. Цей образок-задум Олена Пчілка подала до друку в альманах «Арго» за 1914 рік. Зрозуміло, що О. П. Косач було не просто писати про Лесю Українку, її переповнювало почуття невимовної втрати. Можемо припустити, що

саме з подачі матері, Ольга та Ізидора Косачі взяли на себе зобов'язання зберегти правдиву життєву історію Лесі Українки і уповні виконали цю настанову, уклавши та опублікувавши «Хронологію життя та творчості Лесі Українки» [4].

Отже, мемуарні свідчення Олени Пчілки складають особливий фонд документального родинного життєпису Драгоманових-Косачів, того українського «аристократичного дерева», що за словами Н. Зборовської, розвивалося «на зразок біблійних історій, а саме – життя нації як великої сім'ї, великого родоводу, де благородне і просте, комбінуючись, дає нові гілки і паростки» [3, с. 21]

У контексті проблеми взаємин Олени Пчілки та І. Франка цінною, але, на жаль, майже не залученою до наукового обігу, є стаття О. П. Драгоманової-Косач «Іван Франко і його праця», автограф якої зберігається в архіві письменниці (ВР ІЛ. – Ф. 28. – Спр. 171), а першодрук із супровідним коментарем підготовлений Г. Авраховим, уміщено у «Науковому віснику Музею Івана Франка у Львові» [12]. Коментуючи датування рукопису, дослідник зауважив, що згадана праця – доповідь Олени Пчілки, виголошена 1926 року з нагоди ушанування пам'яті І. Франка (до десятиліття смерті письменника) й присвоєння його імені школі, у котрій колись розміщувалася Колегія Петра Галагана [12, с. 3]. Уже першим рядком О. П. Косач апелює до молоді: «Сьогодні святкуємо пам'ять того українського діяча, що його йменням зветься наша Школа. І. Франко займає місце проміж найповажнішими громадськими діячами й письменниками українськими. Трудно переказати всю його послугу нашій освіті. І однак треба признати, що сей величний діяч дуже мало відомий нашому громадянству, особливо тут, в нашій країні. Обставини життя склалися так, що коли-б хто мав хоч і найбільшу охоту пізнати літературну працю І. Франка, то не міг би свого досягти, бо нема в нас виданнів ні його літературних, ні тим менше – наукових праць. Отже молодше покоління наших українців либонь знає Франка лише яко поета і то тільки по тих зразках, що увійшли уривками в “Декламатори” чи підручники шкільні, або виконуються на концертах, як патріотичні пісні. Тим часом саме віршування Франкове становить собою дуже розмаїтий обсяг його творчості, бо писав він і ліричні вірші (лишив цілі збірники їх), і на громадські теми, писав і епічні поеми, й байки, й т. ін» [12, с. 3 – 4]. Означивши основний напрямок доповіді – якнайповніше представити сферу

діяльності письменника, Олена Пчілка водночас визначає й обов'язкові перспективи – зберегти й видати спадщину І. Франка.

Загалом праця О. П. Косач ґрунтується на поєднанні мемуарного і літературно-критичного жанрів, бо у багатьох фрагментах доповіді представлені спогади про Івана Франка. Олена Пчілка добре обізнана з біографією письменника, його громадською і політичною діяльністю, їй відомо про його сердечні справи та матеріальні труднощі. Фрагменти її спогадів стають «живою» ілюстрацією до історії життя письменника: «Можна було побачити Франка за роботою при такім оточенні: робочий кабінет, він же й їдальня, і дитячий покій, на колінах менша дитина, а друга стоїть тут же і теж потребує уваги, а батько пише поважну розправу, ще й срочно... А Франкові треба було і хотілося – працювати, працювати!» [12, с. 9].

Очевидно, реферативна форма виступу обмежує Олену Пчілку в бажанні представити весь «огром» Франкової праці. Серед його поезії вона виокремлює твори на «громадські мотиви», їй «дуже до сподоби ліричні Франкові вірші зі збірки «Зів'яле листя», в оповіданнях дослідниця відзначає новизну тем, у драматургії приваблюють «сцени життя народнього», а твори для дітей «дуже втішні», особливо ж «багатою на наукові відкриття» є літературно-критична спадщина письменника. «Ото стільки дав отчизні Франко», – підсумовує Олена Пчілка [12, с. 13].

Отже, мемуаристика О. П. Драгоманової-Косач – важлива частина національного літературного процесу, об'єднана ідеєю представлення епохи та людей, які цю епоху уособлювали. Вона відтворює певні періоди їхнього життя, уточнює біографічні факти, окреслює їхню роль і значення у національній історії та культурі. Усі опрацьовані джерела переконують у необхідності подальшого осмислення, і, головне, виданні документалістики Олени Пчілки.

Література

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Дронічева, О. Юдін. Київ: Ніка-Центр, 2012. 440 с.
2. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ: Факт, 2007. 640 с.
3. Зборовська Н. Моя Леся Українка. Есей. Тернопіль: Джура, 2002. 228 с.
4. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Луцьк: Волин. обл. друк., 2006. 928 с.

5. Леся Українка: документи і матеріали (1871–1970). Київ: Наукова думка, 1971. 483 с.
6. Леся Українка. Листи / Упорядкування Прокіп (Савчук) В., передм. Агеєвої В. Київ: Комора, 2016–2018.
7. Михайло Косач (Михайло Обачний). Твори. Переклади. Листи. Записи кобзарських дум / Упоряд. Мірошніченко Л. Київ: Комора, 2017. 592 с.
8. Мороз Я. Косачі в Новограді-Волинському / публ. Ю. Піхманець // Радянська Волинь. 1991. 6 черв.
9. Пчілка Олена. М. П. Старицький: пам'яті товариша // Києвская старина». Киев. 1904. С. 3–50.
10. Пчілка Олена. Спогади про Михайла Драгоманова // Україна. 1926. Книга 2–3. С. 38 – 64.
11. Пчілка Олена. Автобіографія // Пчілка Олена. Оповідання з автобіографією / за ред. Т. Черкаського. Харків: Рух, 1930. С. 5–46.
12. Пчілка Олена. Іван Франко і його праця // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: зб. наук. пр. Львів: Каменяр, 2001. Вип. 2. С. 3– 14.
13. Пчілка Олена. «Золоті дні золотого дитячого віку...»: автобіографічний нарис / упоряд., підгот. текстів, передм. та приміт. Л. Мірошніченко, А. Ріпенко. Київ: Веселка, 2011. 79 с.
14. Спогади про Лесю Українку / Упоряд., вст. ст. та коментарі А. Костенка. Київ: Дніпро, 1971. 483 с.
15. Скрипка Т. «Спогади про Лесю Українку». Київ: Темпора, 2017. 368 с.
16. Топоров В. Вместо воспоминания // Московско-Тартуская семиотическая школа. История, воспоминания, размышления. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998. 384 с.

References

1. Assman A. *Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pam'iaty* [Spaces in memory. Forms and transformations of cultural memory]. Kyiv, 2012. 440 p.
2. Zabuzhko O. Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka v konflikti mifolohii [Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka in the conflict of mythology]. Kyiv, 2007. 640 p. (in Ukrainian)
3. Zborovska N. Moia Lesia Ukrainka. Esei [My Lesya Ukrainka. Asey]. Ternopil, 2002. 228 p. (in Ukrainian)
4. Kosach-Kryvnyiuk O. Lesia Ukrainka. Khronolohiia zhyttia i tvorchosty [Lesia Ukrainka. Chronology of life and creativity]. Lutsk, 2006. 928 p. (in Ukrainian)
5. Lesya Ukrayinka: dokumenty i materialy (1871–1970) [Lesya Ukrainka: Documents and Materials (1871 – 1970)]. Kyiv, 1971. 483 p. (in Ukrainian)
6. Lesya Ukrayinka. Lysty [Lesya Ukrainka. Letters]. Kyiv, 2016–2018. (in Ukrainian)
7. Mykhailo Kosach (Mykhailo Obachnyi). Tvory. Pereklady. Lysty. Zapysy kobzarskykh dum [Writings. Translations Letters Records of Kobza Doms]. Kyiv, 2017. 592 p. (in Ukrainian)

8. Moroz Y. Kosachi v Novohradi-Volyns'komu [Kosachi in Novograd-Volynsky]. In: *Radyanska Volyn*. 1991, 6 cherv. (in Ukrainian)
9. Pchilka Olena. M. P. Starytskyi: pamyaty tovarysha [M. P. Staritsky: Comrade's Memory]. In: *Kyevskaya staryna*. Kyev. 1904, pp. 3–50.
10. Pchilka Olena. Spohady pro Mykhayla Drahomanova [Memoirs about Mikhail Drahomanov]. In: *Ukrayina*. 1926. Knyha 2–3, pp. 38–64. (in Ukrainian)
11. Pchilka Olena. Avtobiohrafiya [Autobiography]. In: Pchilka Olena. Opovidannya z avtobiohrafiyeyu. Kharkiv, 1930, pp. 5–46. (in Ukrainian)
12. Pchilka Olena. Ivan Franko i yoho pratsya [Ivan Franko and his work]. In: *Naukovyy visnyk Muzeyu Ivana Franka u Lvovi: zb. nauk. pr.* Lviv, 2001. Vyp. 2, pp. 3–14 (in Ukrainian)
13. Pchilka Olena. «Zoloti dni zolotoho dytiachoho viku...»: avtobiohrafichniy narys [“Golden Days of the Golden Childhood” ...: autobiographical sketch]. Kyiv, 2011. 79 p. (in Ukrainian)
14. *Spohady pro Lesyu Ukrayinku* [Memories of Lesya Ukrainka]. Kyivo, 1971. 483 s. (in Ukrainian)
15. Skrypka T. “Spohady pro Lesiu Ukrainku” [“Memories of Lesya Ukrainka”]. Kyiv, 2017. 368 p. (in Ukrainian)
16. Toporov V. Vmesto vospominanija [Instead of Memoirs]. In: *Moskovsko-Tartuskaja semioticheskaja shkola. Istorija, vospominanija, razmyshlenija*. Moscow, 1998. 384 p.

Tetiana Danyliuk-Tereshchuk. “I have a live word to tell you, to remain in your sensitive memory”: Olena Pchilka’s Memoirs. The article reviews the memories of Olena Pchilka about M. Starytskyi, M. Drahomanov, Lesia Ukrainka, I. Franko. The emphasis is put on the object-subjective type of *memoiristics*, which involves a combination of a memoir portrait with an autobiography. The author's presence and his/her willingness to reproduce the objective content of the historical events are significant features of this discourse. The past is considered not only as a means of unfolding a series of chronological events and facts in the biographies of those who are mentioned, but also as an appeal to the future posterity, who ought to estimate what has been done by the predecessors. The author argues that the narrator of the memoir manifests himself through the image of the remembered person (moral values, traits of character, deeds). The key findings of the case study of Olena Pchilka’s memoirs shed light on the family space of the Drahomanovs and Kosach, their family relationships and traditions, since they contain biographical comments and description of the era and people.

Key words: memories, memoir, memoiristics, biography, autobiography, memory, family, contemporaries, cultural history.

Данилюк-Терещук Тетяна Ярославівна – кандидат філологічних наук, завідувач музеєм Лесі Українки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, danyluktanya@ukr.net